

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

ПЕТАР ПОПОВИЋ И СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА 1804—1813.

Кад је пре пет и по деценија, октобра далеке 1932. године бранио докторску дисертацију, професор Петар Поповић имао је за чланове комисије, или како се онда говорило „чланове испитног одбора“, тада најбоље познаваоце националне и опште историје, професоре Београдског универзитета: Станоја Станојевића, Владимира Ђоровића, Виктора Новака и Васиља Поповића. Сви они, на посебан или посредан начин, бавили су се и проблемима Велике француске револуције 1789. и Српске националне револуције 1804. године. Пред њима, под неком врстом ригорозе, Петар Поповић одбранио је дисертацију: *Француско-српски односи за време Првог устанка. Наполеон и Карађорђе*. Одмах је било запажено да је њена вредност, као историјске студије, била утолико већа што су се овим значајним периодом новије српске историје, већ раније бавили знаменити истраживачи: Стојан Новаковић, Миленко Вукићевић, Михаило Гавриловић, Гргур Јакшић, и што се, непосредно после њих, скоро у исто време кад и Петар Поповић, јавило још неколико имена млађе генерације, који су такође проучавали сложену и динамичну проблематику Првог српског устанка: Алекса Ивић, Владимир Ђоровић, Душан Пантелић, Васиљ Поповић, затим Васа Чубриловић, Драгослав Страњаковић. Међу свима њима, међутим, студија Петра Поповића стекла је углед веома значајног дела српске историографије, па је, приликом објављивања 1933. године, била новчано помогнута од задужбине Луке Беловића Требињца.

Штампана дисертација Петра Поповића износила је преко двеста страница основног текста студије. Тиме је, такођећи својим првенцем, Петар Поповић ушао у ред историчара Првог српског устанка и његовог значајног доба за потоњу историју српског народа. После тога, иако сем једног рада у школству није ништа посебно објавио што би било директно везано за историју ослобођења Србије, Петар Поповић — завичајем из старе, карстне Црне Горе и родом из Његуша — у низу других радова, махом из историје Црне Горе — период владике Петра I, велику пажњу обратио је управо проблему црногорско-србијанске сарадње и обради оних питања из историје Црне Горе која су, у склопу општих српско-турских односа и ослободилачке борбе српског народа тога времена, третирали и време Првог устанка. То ће се, поред неколико објављених чланака и расправа, видети

касније из његове друге велике студије о нашој прошлости прве половине 19. века: *Црна Гора у доба Петра I и Петра II* (издање Српске књижевне задруге, 1951.), која је, као природни наставак његове дисертације, била спремљена још 1940. године за познату едицију „Српски народ у XIX веку“. Тако је Петар Поповић својим делом, толиким колико је урадио, и резултатима који су остали као трајни налази, ушао међу прва имена историографије о Првом српском устанку. За ову прилику није наодмет подсетити на основне резултате проучавања Петра Поповића о проблематици Првог српског устанка — српске националне револуције са почетка 19. века.

У студији *Француско-српски односи за време Првог устанка*, Петар Поповић обрадио је, према ондашњем стању историјских извора, аналитички и исцрпно, веома важну страну спољне и националне политике устаничке Србије — односе са Наполеоном Француском. У поређењу са дотадашњим истраживачима ове стране српског устанка, на пример са Михаилом Гавриловићем и Гргуром Јакшићем, који су, темељним архивским истраживањима, приказали балканску политику Француске првих петнаестак година 19. века, а посебно њена гледишта о ратовању Срба са Турцима (у општим оквирима проблематике Источног питања), Петар Поповић је, такође критички и темељно, целовито захватио ову проблематику. У политици Француске према Карађорђевој Србији, он је видео пре свега концепцију Наполеонове генералне политичке стратегије према Русији и упорно настојање да ову елиминира при решавању будућности континенталне Европе, као подручја империјалних интереса и политичког господарења - Наполеоновог Француског царства. Он је, вероватно више него М. Гавриловић и Г. Јакшић, Ст. Новаковић или Миленко Вукићевић пре њега, уочио значај Србије као самосталног политичког чиниоца у билатералној политици Француске са Турском, Русијом или чак Аустријом. Из анализе догађаја и збивања француске политике и активности на Балканском полуострву, између 1805. и 1813. године, Петар Поповић показао је да је устаничка Србија представљала велики проблем за Наполеонове односе према Порти, управо због његових далекосежних планова према Русији, која је, опет, увек увелико рачунала са Србијом када је конципирала своју флексибилну али и непредвидљиву политику и према Турској и према Француској. Одлуке уговорā у Ерфурту 1808. године и у Букурешту 1812. године, уколико су имале непосредне или околишне последице, сведочиле су речито о том. Око Србије се погађало са најразноврснијим решењима, од идеја о њеној независности до идеје о њеном потчињавању Аустрији, односно насилном враћању под турску власт. Наполеон који се, изгледа, ломио да ли да се Османлијско царство очува или силом оружја уклони из Европе, није никад пружио подршку нити је службено признао постојање устаничке Србије, али, са друге стране, прећутно је прихватио — при помоћним службама француског министарства иностраних послова — Рада Вучинића као Кара-

борбеног представника. Петар Поповић је, полазећи пре свега од истраживања француске архивске грађе Огиста Бопа и Михаила Гавриловића, приказао до у танчине све варијанте и сва колебања Наполеонова у поимању и решавању српског устаничког питања, и истакао, са разложном тврдњом, да су интереси високе Наполеонове империјалне политике у перспективи великих решења, потисли реалне ослободилачке и хуманитарне потребе тадашњице да се на Балкану створи ново стање социјалних и политичких односа због којих је иначе Француска кренула у Европу рушећи старе феудално-апсолутистичке монархије!

У студији француско-српских односа, заправо политичких контаката између Караборђа и Наполеона, Петар Поповић је, даље, указао и истакао и то — више но ико од историчара и пре и после њега — да је Србија била вољна да се у потпуности стави под протекторат Француске у својим будућим међународним односима, уз јасан захтев за свој пуни политички и национални интегритет, отприлике онако како су — у сразмери — стајале савезне француске државне творевине у Европи према Француској као матичној држави новог, Наполеоновог поретка у Европи. Најзад, Петар Поповић потврдио је историографску аксиому да је решавање Источног питања са становишта интереса великих сила увек имало превагу над посебном и локалном проблематиком балканских народа под турском управом. И управо на балканској политици Француске он је лепо показао да је Србија, у неколико махова (1807, 1809, 1812. године), послужила као повод, и као реална политичка снага која је утицала на дипломатско-политичко становиште Француске према Турској.

После дисертације Петра Поповића остало је јасно, да је само несаломљива и непорецива Наполеонова амбиција за доминацијом у Европи потирала и остављала по страни бројне и фундиране експертизе стручњака француског министарства спољних послова да се Србија помогне у свом ратовању за слободу, управо као цивилизацијска снага која је не само укидала анахрону управу и установе Османлијског царства, већ је била у стању да буде и реалан и утицајан чинилац у Наполеоновој политици увођења новог поретка. И то не само на Балканском полуострву већ и Подунавском простору Хабзбуршке монархије, уколико се — развојем политичке ситуације — дође на мисао о ликвидацији Аустрије, а нарочито њене власти у Угарској, где су њене бројне поданике управо представљали Срби, посебно у подручју Војне границе. Више Мемора Рада Вучинића, презентираних Наполеону, као подлога за решење српског питања на балканском и балканско-подунавском простору, иначе потпуно прихваћених од француског министарства спољних послова, иако нису добили Наполеонову сагласност, са друге стране, нису начелно били ни одбачени. Петар Поповић подвукао је ову различитост гледања на српски

проблем, и изнео мисао да је Наполеон српске предлоге и захтеве оставио у резерву, као алтернативу за будућност, ако би Турска — под утицајем Енглеске или Русије — ушла у један коалициони рат са Француском! Политички макијавелизам, а не начелна страна политичког проблема, диктовала је, и опредељивала званичну политику Француске према Србији у време Првог устанка. Петар Поповић је, тако, веома добро анализовао и опште политичке околности у Европи које су утицале, или спутавале устаничку Србију да, и поред толиких успеха на бројним ратиштима, не добије међународно признање своје независности.

После Михаила Гавриловића и Гргура Јакшића, који су магистрално приказали европске дипломатско-политичке оквире у којима се кретало српско питање, Петар Поповић је, полазећи од њихових резултата и истраживања (а посебно од Гавриловићеве књиге *Исписи из Париских архива*, коју је, иначе, обилно користио за своју студију), дао драгоцен прилог историографији међународних односа и међународног положаја Првог српског устанка. При томе, посебно је обратио пажњу, ако се тако може казати, на српско-француске билатералне односе. Оно што је аналитички изнео и како је фактографски показао, приказивало је државну управу, Правитељствујушци Совјет, а пре свега Караборба, вожда устанка као креативне и политички зреле чиниоце, а Србију као солидан државни организам у настајању.

II

Али проучавање епохе Првог српског устанка, Петар Поповић пренео је и у једну другу област српског народа, на Црну Гору. Он је то, свакако са планом, прихватио као свој рад на проучавању укупне историје српског народа, чији је други национално-политички центар представљала Црна Гора. У овом погледу, било је природно да је дотакао и питање њене сарадње са Србијом. У историографији запажену и познату дисонанцу у политици заједничких иступања Црне Горе и Србије против Турске, заправо пасивизацију владике Петра I према Турцима, Петар Поповић протумачио је владичином везаношћу за Русију, односно за деловање руских емисара у Црној Гори (Санковски, Ивелић) — Русија је ушла у рат са Турском тек крајем 1806. године — али и ратовањем Црногораца са Французима у Боки, већ од 1806. године. За малену Црну Гору ратовање на два фронта било је крајње ризично, па су отуда Караборбеве жеље за координираном заједничком борбом са Турцима остале узалудне, иако су везе одржаване не само преко Караборбевих повереника већ и преко владичиних емисара (Сава Пламенац, Симеон Орловић, Станко Петровић).

Шта је, заправо, била мисао Петра I о ослобођењу суседних херцеговачких и брдских племена, као и резултати разговора

његових опуномоћеника са Караборђем и Правитељствујушчим Совјетом, Петар Поповић приказао је у неколико других расправа и чланака. Иако ове расправе нису улазиле у основна титања проучавања саме Србије у устанку, оне су, у вези са њеном ослободилачком политиком, изнеле посебне проблеме околних српских крајева под турском управом, и приказале стање народа у њима, као и околности и тешкоће због којих устанак није могао да обухвати са успехом сав међупростор између Србије и Црне Горе. Полазећи од доста обимног архивског материјала, неједнаке вредности и неједнако распоређеног по географији збивања, Петар Поповић је успео да да научну анализу ове стране догађаја из ослободилачког покрета и ратовања Срба у време Првог устанка. Тиме је, у ствари, приказао, на ширем плану, ослободилачки покрет тога времена изван Караборђеве Србије, што је устанку давало пространију историјску презентацију и већу пуноћу догађајима тога времена код Срба под турском влашћу. На овим странама српске историје, заслуга је Петра Поповића била двострука: најпре, што је извукао из анонимности и бледила оскудних историјских података неколико личности чија је улога у предеоној и локалној историји старе Црне Горе, Брда и суседних крајева Хецеговине била крупна и значајна; затим, што је суптилном анализом и чињенично, указао на узрочну везу ових догађаја са збивањима на ужем подручју Караборђеве Србије.

Једном речи, уопштено казано, Петар Поповић је двома својим књигама као и са десетак других мањих радова — које је посветио времену Првог устанка и владавине Петра I у Црној Гори, у ствари изнео, први међу историчарима, историјски положај српског народа под турском влашћу на простору од Дунава до Боке которске, укључујући ту ослобођени део Србије и слободну Црну Гору као две српске државе и носиоце мисли и активног ратовања, борбе за ослобођење српског народа у Османском царству. У српској историографији, за своје време, био је то видан и сигуран знак да је историјска наука код нас добила и значајна дела и добре посленике. У проучавањима, пак, проблематике Првог српског устанка 1804—1813. године, после В. Богишића, Ст. Новаковића и Миленка Вукићевића који су Први српски устанак изучавали и по документацији руских архива, уз Ив. Павловића, Мих. Гавриловића и Г. Јакшића, Петар Поповић је следећи српски историчар који је за студије о Устанку 1804—1813. године користио француску службену грађу. Критички научни метод, прворазредна документација изворног карактера и широка ерудиција ових школованих историчара-стручњака подигли су српску историјску науку на ниво европске научне историографије периода Француске и Српске револуције са краја 18. и почетка 19. века. Ако се њима додају и Драгољуб-Дража Павловић, затим Алекса Ивић и Душан Пантелић, који су дубоко зашли у коришћење архивских фондова на немачком језику, што се све дешава деценију и по пре и после првог светског рата, онда се види колико

се историографија о Првом српском устанку била развила у својим чисто научним и истраживачким подухватима.

У овој ренесанси научног метода и научне мисли нове српске историографије 1920-их и 1930-их година уопште, Петар Поповић био је њен савременик, учесник и непосредан стваралац. Отуда, када се буде писало, расправљало или говорило о Првом српском устанку, а нарочито о међународном положају Србије (али и Црне Горе) тога времена, не може се мимоићи ни име Петра Поповића као његовог историографа. У овом погледу његово дело, иако обимом није било велико, заслужује пуно научно признање, а његова научничка личност наше пуно поштовање.

Summary

PETAR POPOVIĆ AND SERBIAN REVOLUTION
1804—1813

By two books of his, as well by some dozen other lesser works — which he devoted to the period of the First Insurrection in Serbia and to the reign of Petar I in Montenegro, Petar Popović presented first among the historians the historical position of the Serbian people under the Turkish rule on the area stretching from the Danube to the Bay of Kotor, including the liberated part of Serbia and the free Montenegro as two Serbian States and protagonists of the idea and active warfare, struggle for the liberation of the Serbian people in the Ottoman Empire. In the Serbian historiography, for this time, it was a visible and certain sign that the historical science has got among Serbian people both important works and diligent workers. In the studies concerning the problems of the First Serbian Insurrection 1804—1813, after V. Bogišić, St. Novaković and Milenko Vukićević who studied the First Serbian Insurrection also by the documents from Russian archives, together with Iv. Pavlović, Mih. Gavrilović and G. Jakšić, Petar Popović is the following Serbian historian who for the studies of the Insurrection 1804—1813, used the French official materials. Critical scientific method, first-rate documentation of original character and wide erudition of these educated historians-experts raised the Serbian historical science to the level of the European scientific historiography of the French and Serbian revolutions from the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries. If we add to these also Dragoljub-Draža Pavlović, further Aleksa Ivić and Dušan Pantelić, who got deeper into the utilization of the archives funds in German, which occurred a decade and a half before and after the First World War, then we can see to what extent has developed the historiography of the First Serbian Insurrection in its purely scientific and investigating undertakings.

In this renaissance of the scientific method and scientific thought of the modern Serbian historiography of the twenties and thirties of the 20th century in general, Petar Popović was its contemporary, participant and immediate creator. Hence, when the problems of the First Serbian Insurrection, and particularly the international position of Serbia (and of Montenegro, too) in this period will be treated and discussed, it will not be possible to avoid mentioning the name of Petar Popović as its historiographer. In this respect, his work, though not voluminous, deserves full scientific recognition and his scientific personality our complete esteem.